

UDK 638.14.

ASALARILARNING XO'JALIKDAGI FOYDALI XUSUSIYATLARI

To'rayev O.S.

CHPITI Asalarichilik bo'limi boshlig'i, professori Rossiya tabiiy
fanlar akademiyasi akademigi

Maxmadiyev O.A.

SamDVMCHBU dotsenti., q.x.f.f.d. (PhD)

Abdullayev J.O.

SamDVMCHBU tayanch doktoranti

Ibodullayeva M.

SamDVMCHBU talabasi.

Otamuradova M.K.

SamDVMCHBU talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15868340>

Annotatsiya. Maqolada mahalliy populyasiyadagi asalarilarning xo'jalik foydali xususiyatlarini, bir minut davr ichida ularning uchish faolligi, asal qopchasining vazni va undagi qand miqdorining konsentratsiyasi kabi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: asal qopchasi, genofond, morfologik, refraktometr, parallel, kvadrat.

Abstract: The article provides information on economic benefits of bees in the local activity within one minute, the weight of the honey bag, and the concentration of sugar in it.

Key words: concentration, honeycomb, gene pool, morphological, refractometer, parallel, square.

Kirish. Respublikamiz issiq iqlim sharoiti va serasal o'simlik turlarining ko'pligi bilan boshqa Davlatlardan ajralib turadi, bu esa o'z navbatida sohani rivojlantirishda muxim ahamiyat kasb etadi.

So'ngi yillarda sohada vujudga kelgan salbiy oqibatlar natijasida asalari oilalari bosh soni kamayib ketdi, bu esa mavjud asalari zotlarining irsiy xususiyatlaridan to'la foydalanish imkoniyatlarini chegaralab qo'ydi, asalarilarning rivojlanish qobiliyati kechika boshladi, qishlovdan chiqishi og'irlashdi, iqlim sharoitimizga va turli kasalliklarga chidamliligi pasaydi.

Asalarilarning ana shunday beminnat xizmatlarini va u dehqonlarning qanotli yordamchisi ekanligini hisobga olib hukumatimiz keyingi yillarda asalarichilikni Respublikamizda yanada ham rivojlantirish to'g'risida ko'pgina qarorlar qabul qildi. Shu munosabat bilan "Respublikamizda asalarichilik tarmog'ini yanada rivojlantirish bo'yicha amalga oshiriladigan chora-tadbirlar to'g'risida" gi PQ-3327 sonli qarori qabul qilindi. Bu qaror asosida Respublikamizda asalarichilik sohasi bir muncha rivojlandi. Uning moddiy-texnika ta'minoti, kadrlar bilan ta'minlash ishlari mustahkamlanadi.

O'zbekistonda iqtisodiy islohatlarni yanada chuqurlashtirilishi va Respublikada har bir sohaning rivojlanishida uzoq muddatli aniq chora tadbirlar dasturlari qabul qilinmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2022 yil 8 fevraldagi PQ-120 sonli qarori asosida "Respublikada 2022-2026 yillarda asalarichilik sohasini rivojlantirish bo'yicha amalga oshiriladigan chora tadbirlar" Dasturini tasdiqlash to'g'risida sohani tubdan qayta qurishga asosiy omil bo'ldi va asal ishlab chiqarishga 2026 yilga kelib 50 ming tonnaga yetkazish choralari ko'rsatilgan.

Respublika aholisini asalarichilik mahsulotlari bilan to'liq ta'minlashda, barcha viloyatlarda joylashgan shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklarini rivojlantirish dolzarb masala bo'lib hisoblanadi. Respublikada asalarichilikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Xususan, asalarichilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklari soni yil sayin ko'payib bormoqda. Ularga xizmat ko'rsatish madaniyati tubdan o'zgarmoqda, sohani sanoat texnologiyasi asosida rivojlantirish yo'llari izlanmoqda. Respublikada tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan fermer xo'jaliklarida asalarichilik ishlarini tashkil etish va asalari oilasini boqish texnologiyasini modernizatsiyalash va shu yo'l bilan oila mahsuldorligini oshirish yo'llarini izlash, bunda asalari oilasida erta bahordan boshlab bajariladigan eng mayda texnologik jarayonlarini modernizatsiyalashgan, yangi texnologiya asosida amalga oshirishdan iboratdir.

Sh.G.Yamaltidinov (1989) Respublikamizda mahalliy populyasiyadagi asalarilarning o'rganish borasida Samarqand viloyatidagi Kablukov nomli asalarichilik xo'jaligidagi asalarilar o'zining morfologik belgilari bilan bir-biriga o'xshamasligi va ular issiq iqlim sharoitida, tabiiy tanlash yo'li asosida O'zbekistonning o'ziga xos populyasiyadagi mahalliy asalarilar mavjudligini ko'rsatib o'tadi. [2, 3].

Asalarilarning xarakterli hususiyatlaridan biri, u yuvosh, tinchliksevar, qarov o'tkazilganda o'zini erkin saqlaydi va chaqishga harakat qilmaydi. Past haroratli ob – havoda ham dalada ishlaydi, ertalab quyosh chiqishdan oldin ish faoliyatini boshlaydi va kech qorong'u tushguncha ishlaydi, hatto issiq oydin kechalarida oy shu'lasiga qarab, g'o'za qator oralariga ishlab, shira to'plashi ko'p marotaba kuzatilgan. [2, 4].

A.M.Vengerov (2002), S.P.Maksimovlarning (2006) tadqiqotlarida Rossiya federatsiyasi mintaqalarida ham ko'pgina asalari populyasiyalari borligi va ular bir-biridan xulq atvori, xo'jalik foydali xususiyatlari va morfologik belgilari bilan keskin farq qilinishini ko'rsatib o'tilgan hamda ular juda qimmatli genofond ekanligini, uni saqlash qadrlash hamda maxsus pitomniklarda seleksiyalash yo'li bilan ko'paytirish yo'llarini ko'rsatib o'tganlar.

Respublikamizning ta'biy iqlim sharoitiga moslashgan mahalliy populyasiyadagi asalarilarning morfologik belgilari va xo'jalik foydali hususiyatlarini o'rganish muhim ilmiy – amaliy ahamiyatga ega. Bu populyasiyadagi asalarilar respublikamizning iqlimiga moslashgan bo'lib, kasalliklarga chidamli, tog' va tog'oldi hamda sug'oriladigan yerlarda o'sadigan o'simliklar guliga tez moslashib, boshqa zot asalarilarga nisbatan ko'p asal mahsuloti to'plash hususiyati bilan ajralib turadi. Shu maqsadda mahalliy populyasiyadagi asalarilarning xo'jalik foydali xususiyatlarini va uning xulq atvorini o'rganish maqsadida chorvachilik, parrandachilik va baliqchilik ilmiy-tadqiqot institutining dala sinov maydonchasidagi mahalliy asalari oilalariga bir necha xil tajribalar o'tkazildi. Quyidagi jadvalda, mahalliy populyasiyadagi asalari oilalarida 1 minut davr ichida asalarilarga uchish faolligi ko'rsatib berilgan.

1-jadval

Asalarilarning 1 minut davr ichida uchish faolligi

Kunlar\soatlar	6:30	9:00	12:00	15:00	18:00
26.03	10	29	56	70	45
07.04	9	27	44	66	48

19.04	11	37	62	63	50
03.05	15	42	69	73	55

1-jadval ko'rsatkichlaridan shular ma'lum bo'lmoqda, asalarilarning 1 minut davr ichida o'rtacha uchish faolligi 2024 yil 26 mart oyidan boshlab 3 may oyigacha o'rganilganda, ertalab soat 6:30 da 10 tani tashkil etgan bo'lsa, soat 9:00 da - 29, tani; soat 12:00 da - 56 tani; soat 15:00 da - 70 tani va soat 18:00 da esa 45 tani tashkil etgan va bu ko'rsatkich aprel va may oylarida mutassil ortib borgan va 15, 45, 69, 73, 55 tani tashkil etganligi aniqlandi.

Asalarilarning asal qopchasining vazni va undagi qand moddasining konsentratsiyasi o'rganib chiqildi. Buning uchun uyadan chiqqanda ishchi asalarilar ushlab olinib, uning qorin qismi ko'krigidan ohistalik bilan uzib olinganda, uning asal qopchasi alohida ajralib chiqadi. Ajralib chiqqan asal qopchasidagi suyuqlik tarkibidagi qand moddasi refraktometr yordamida o'lchanib, undagi qand moddasi konsentratsiyasi aniqlab olindi. Bu to'g'ridagi ma'lumotlar 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Asalarilarning asal qopchasining vazni va undagi qand miqdorining konsentratsiyasi

O'lchov vaqti	Uyadan uchib chiqqanida				Uyaga qaytib kelganida			
	Asal qopchasi-ning vazni	Cv.%	Qand miqdori %	Cv. %	Asal qopchasi-ning vazni	Cv. %	Qand miqdori %	Cv.%
19.04	5.07±0.22	5.03	39.82±0.99	4.12	47.8±0.11	3.29	50.56±0.06	6.68
2.05	3.63±0.15	8.55	56.59±0.07	4.45	42.66±0.08	4.91	39.81±0.07	5.24

2-jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, uyadan uchib chiqqan asalarilarning asal qopchasidagi qand miqdori aprel oyida 39.8 % va may oyida esa 56.5 % ni tashkil etgan bo'lsa, aprel oyida o'z uyasiga qaytib kelganida qand miqdori konsentratsiyasi 51.5 % ni va may oyida esa 39.8 % ni tashkil etishi aniqlandi.

May oyida gulshira serob bo'lgani uchun, undagi qand miqdori konsentratsiyasi ancha past bo'lgan. Asalari oilalarini yil davomida o'sishi va rivojlanishi o'rganib chiqildi va ular quyidagi 3-jadvalda o'z aksini topgan.

3-jadval

Asalari oilalarini o'sish va rivojlanishi

O'lchov vaqti	Nasl soni (kvadrat)	Cv.%	Ona asalarini kunlik tuxum qo'yishi (dona)	Cv.%
26.03	75.7±0.12	16.1	908.47±0.45	15.9
07.04	96.8±0.44	8.18	1161.6±0.04	8.48

02.05	117.2±0.15	7.40	14.06±0.04	7.40
15.05	142.2±0.05	39.1	1706.4±0.03	9.58

3-jadval ma'lumotlaridan ma'lumki, asalari oilalarini o'sishi va rivojlanishi mart oyida o'rganilganda, erta bahorda har bir asalari oilasida o'rtacha nasl miqdori 75.7 ± 0.12 kvadratni tashkil etgan bo'lsa, shu davrda ona asalarining kunlik tuxum qo'yish darajasi 908.4 ± 0.45 donani tashkil etgan. Ona asalarini kunlik tuxum qo'yishi miqdori kun sayin ortib borgan. 07 aprelda 1161.6 donani, 19 aprelda 1269.6 tani, 2 mayda 1406.4 tani va 15 mayga kelib 1706.4 tani tashkil etishi aniqlandi. Bu ko'rsatkich mart oyidagiga nisbatan o'sish darajasi 187.8 % ni tashkil etgan. Asalari oilasidagi nasl miqdori ham shu tarzda parallel ravishda ortib borib, 15 mayda esa 142.2 kvadratni tashkil etganligi aniqlangan.

Xulosa. Har ikkala ko'rsatkichdagi raqamlar ishonchlidir. Bu esa asalarilar respublikamiz iqlim sharoitida juda tez o'sishini ko'rsatib turibdi. Bunday asalari oilalarini O'zbekistonning barcha xududlarida keng tarqatish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 16 oktyabirdagi “Respublikamizda asalarichilik tarmog'ini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risi” dagi 3327-sonli qarori . “Qishloq hayoti” gazetasi 2017 yil, 17 oktabr.
2. Методы проведения научно-исследовательских работ в пчеловодство. г.Рыбное, 2002.
3. Крахотин Н.Ф. Медоносные угодья высокогорий для павильониого пчеловодства Сборник “Кормопроизводство, кормление и содержание с/х.ных животных”. Труды УзНИИЖ, Тошкент, 1980, стр. 67-70.
4. Тўраев О.С., Алимов Ш.М., Юулдошев А., Норбоев М. Пскомский горный экотип местной популяции пчел Узбекистана Сборник научных трудов “Современные тенденции развития аграрного комплекса”. Астрахань. 2016, стр.1104-1106.
5. Тўраев О.С. Махмадияров О.А. Куччиев О. Норбоев М. Селекция местной популяции медоносный пчел в Узбекистане. Сборник научных трудов “Современные тенденции развития аграрного комплекса”. Астрахань. 2016, стр.1107-1109.